

ASTRIDA BUGARSKI

KAMENA KATNICA SJEVERNE HERCEGOVINE

Prilog proučavanju graditeljske baštine Hrvata u Bosni i Hercegovini

U selima oko gornjeg toka rijeke Neretve, a osobito u onim oko njezina pritoka Neretvice, razvio se specifičan oblik kamene kuće koji je lokalno stanovništvo prema njegovoj vertikalnoj razvijenosti prozvalo kućom "su tri boja" i "trobojkom" (Sl. 1.).¹ U stručnoj literaturi taj tip kuće spominje se kao katnica gornjohercegovačkog tipa,² jer je nedavnim terenskim istraživanjima ustanovljeno da se teritorij njegovog rasprostranjenja proteže samo na jedan dio sjeverne Hercegovine.³ Zahvaljujući sretnoj okolnosti što se u vrijeme kada su vršena terenska istraživanja naišlo na nekoliko primjeraka na kojima je bila uklesana godina gradnje, zna se da su takve kuće građene u selima oko Neretvice već početkom 19. stoljeća.⁴ Za kamene kuće iz okolice Konjica već je A. Evans, iznoseći svoje dojmove s putovanja kroz Bosnu i Hercegovinu, 1875. godine, zabilježio:

¹ Na fotografiji (Sl. 1.) je kuća obitelji Šimunović iz Bukovice. Prema predaji, objekt je izgrađen u osmom desetljeću 19. stoljeća, a izgradili su ga "Skopljaci".

² Astrida Bugarski, *Arhitektura seoskih stambenih i gospodarskih zgrada*, Konjic i njegova okolina u vrijeme austrougarske vladavine, Konjic, 1990., str. 305; Astrida Bugarski, "Tradicionalni oblici spratnih seoskih stambenih zgrada u Bosni i Hercegovini", *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, knj. 54-55, Beograd, 1991., str. 115.

³ Građu za ovaj prilog prikupila je autorica ovog teksta terenskim istraživanjima, obavljenim u više navrata od 1985. do 1990. godine.

⁴ Najstarija očuvana kuća, zatečena u vrijeme istraživanja, na čijem je zidu uklesana godina gradnje je kuća obitelji Hero u Kruščici. Na *tarihu* (natpisu s godinom gradnje) te kuće uklesana je 1217. hidžretska godina (1802./3. godina n.e.). Uklesan natpis s istom godinom gradnje ostao je sačuvan i na zidu jedne porušene kuće u Kruščici koja je svojevremeno pripadala obitelji Terzić. Prema sjećanju informatora starije životne dobi, dok nije porušena, ta je kuća imala sličnu prostornu strukturu i dispoziciju prostorija kao i kuća obitelji Hero.

Slika 1. Kuća obitelji Šimunović u Bukovici (okolica Konjica)
(foto: Ćiro Raić)

“Bez malo su kao kule...”⁵ Budući da je Evans seoske kuće koje je za svog putovanja vidio, uglavnom nazivao kolibama, to se iz toga kratkog opisa može zaključiti da su ga kuće na koje je naišao u okolini Konjica impresionirale svojom visinom, čvrstom gradom i, općenito, izgledom objekta koji pruža sigurno utočište stanarima. Gotovo isti dojam ima promatrač i u sadašnjem vremenu, kada se susretne sa starim očuvanim katnicama u selima oko Neretvice. Ti objekti, nastali prije nekih 180 do 200 godina posebno su zanimljivi za proučavanje geneze stambene zgrade u nas jer omogućavaju da se prošire znanja o kulturi stanovanja u ruralnim sredinama i tradicionalnom graditeljstvu na vremensko razdoblje za koje smo do sada imali na raspolaganju veoma malo autentičnih podataka.

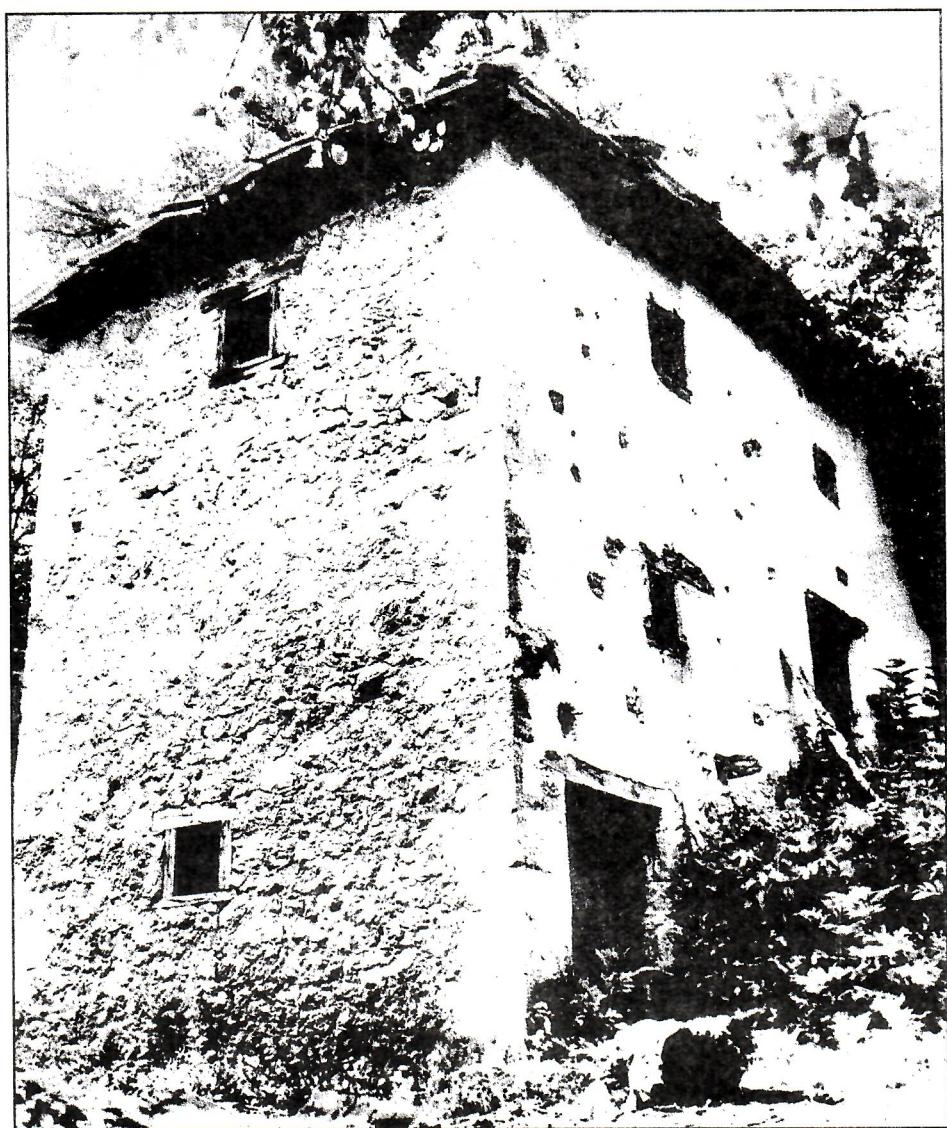
Koliko se moglo zaključiti na osnovi predaje lokalnog stanovništva, sve do pred kraj 19. stoljeća rijetko je koju katnicu gornjohercegovačkog tipa, kao i katnicu uopće, dalo izgraditi kršćansko stanovništvo za svoje potrebe. Njih su podizala, poglavito, bolje stoeća muslimanska domaćinstva. No, bilo je slučajeva da su vlasnici zemljišnih posjeda naseljavali kmetove u svoje napuštene katnice, te je na taj način pokretni dio kršćanskog stanovništva slabijeg imovnog stanja imao priliku postati stanarom toga, za ono vrijeme, razvijenog oblika stambene zgrade.⁶

Tek poslije austrougarske okupacije hrvatsko stanovništvo počinje za svoje potrebe češće graditi jednokatnicu koja je u potpunosti prilagodena lokalnoj prirodnoj sredini, te načinu življjenja i privredivanja ruralnog stanovništva na području oko Neretvice i Rame. Na tu pojavu, uz ostale općepoznate čimbenike, utjecao je razvoj vinogradarstva u regiji, narastanje proizvodnje vina i rakije, te jačanje trgovine tim proizvodima. Domaćinstva koja su se bavila proizvodnjom pića i, eventualno, trgovala njime morala su za njegovo čuvanje imati kuću s podrumom ozidanim kamenom ili za tu svrhu izgraditi zaseban objekt - *pivnicu*. Zanimljivo je da su neke pivnice, izgrađene u osmom i devetom desetljeću prošlog stoljeća (prije pojave filoksere u konjičkom kraju), u selima oko Neretvice bile vanjskim izgledom, prostornom strukturon i dispozicijom u potpunosti identične s jednokatnim kućama u kojim se u to vrijeme stanovalo (Sl. 2.).⁷ U vrijeme istraživanja naišli smo na nekoliko primjeraka katnih kamenih kuća koje su prvobitno bile pivnice.

⁵ Artur Dž. Evans, *Pješke kroz Bosnu i Hercegovinu tokom ustanka avgusta i septembra 1875, “Veselin Masleša”*, Sarajevo, 1973., str. 234.

⁶ Na primjer, za svoju staru katnicu u Bukovici (zaselak Mirac) Jurići pripovijedaju da je bila “turska”. Predak Jurića, koji se doselio iz Rame, bio je naseljen u toj kući već 1870. godine. Za svoju staru katnicu u Nevizdracima Ruža Azinović, pak, pripovijeda da je bila begova i da je beg u nju naselio njezinog pradjeda koji mu je bio kmet.

⁷ Na fotografiji (Sl. 2.) je *pivnica* obitelji Radić iz Kostajnice koju je 1880. godine izgradio Ivan Radić.

Slika 2. *Pivnica* obitelji Radić u Kostajnici (okolica Konjica)
(foto: Astrida Bugarski)

Katnice gornjohercegovačkog tipa, što su pripadale hrvatskom korpusu, po gradi su pretežno kamene gradevine. Obodni zidovi su im ozidani od neobrađenog ili tek priklesanog kamena (krečnjaka ili sedre) neujednačene veličine koji nije slagan u horizontalne redove. Jedino je kamen za kutove objekta dijelom obrađen, a u objektima koji su imali kamene okvire za otvore vrata i prozora obrađen je i kamen za njih (Sl. 3).⁸ Kao vezivo kamenu često je služio zemljani malter. Budući da vanjska površina zida nije imala oblogu, to bi pod utjecajem atmosferilija u zidovima s vremenom ogoljele sljubnica. Stoga su kod gotovo svih starih kuća u novije vrijeme sljubnica popunjavane krečnim malterom, čime je vanjska površina zida

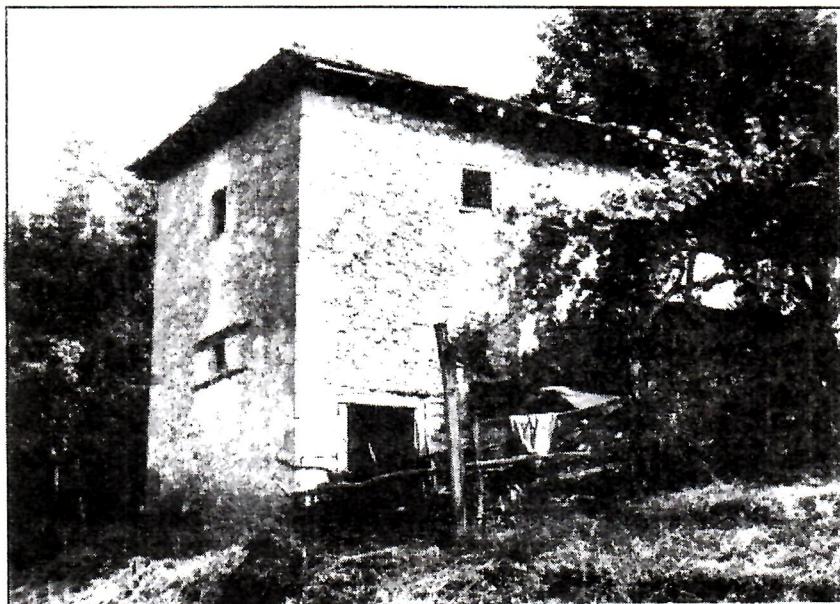

Slika 3. Detalj zida kuće obitelji Petrović: djelomično
obrađen kutni kamen s uklesanim križem;
Gornja Orahovica (okolica Konjica)
(foto: Astrida Bugarski)

⁸ Na fotografiji (Sl. 3.) je detalj zida s kutnim kamenjem katnice Petrovića iz Gornje Orahovice.

djelomično dobila oblogu. Pokrov tih kuća najčešće je od kamenih ploča, pa ih je po njemu lokalno stanovništvo zvalo *pločarama*, kao i sve druge tipove kuća s takvim pokrovom. Drvena grada, osim za krovnu i međukatnu konstrukciju, upotrebljavana je za doprozornike i dovratnike, grede - roštilje, te za trijem i stepenište. Istina, i pokrova je bivalo od daščica, ali kako je već spomenuto, prevladavali su pokrovi od kamenih ploča.

Tipičan oblik katnice sjeverne Hercegovine ima prizemlje i jedan kat, te podrum pod jednim dijelom prizemlja. On je izgrađen na kosom terenu tako da je dužinom postavljen niz pad terena. Stepenasto koncipiran, on u jednom (čeonom) dijelu ima prostorije u tri razine, dok mu drugi dio nije etažno izdijeljen odnosno, preciznije rečeno, samo je provizorno izdijeljen u dvije razine gredama međukatne konstrukcije. Primjeri starijeg postanka su jednostavnog oblikovnog izraza, nemaju trijem, s malim su prozorskim otvorima i puškarnicama, te imaju unutarnje stepenište za pristup u katnu etažu (Sl. 4.).⁹ Nesumnjivo se u vrijeme njihove izgradnje, zbog hajdučije, pobuna i drugih opasnosti, vodilo računa da kuća bude sigurno utočište ukućanima i spremište za njihovu imovinu. Primjeri mladeg postanka imaju trijem uz katnu etažu i vanjsko stepenište za

Slika 4. Kuća obitelji Zebić-Zekić izgrađena u 19. stoljeću,
Kostajnica (okolica Konjica)
(foto: Astrida Bugarski)

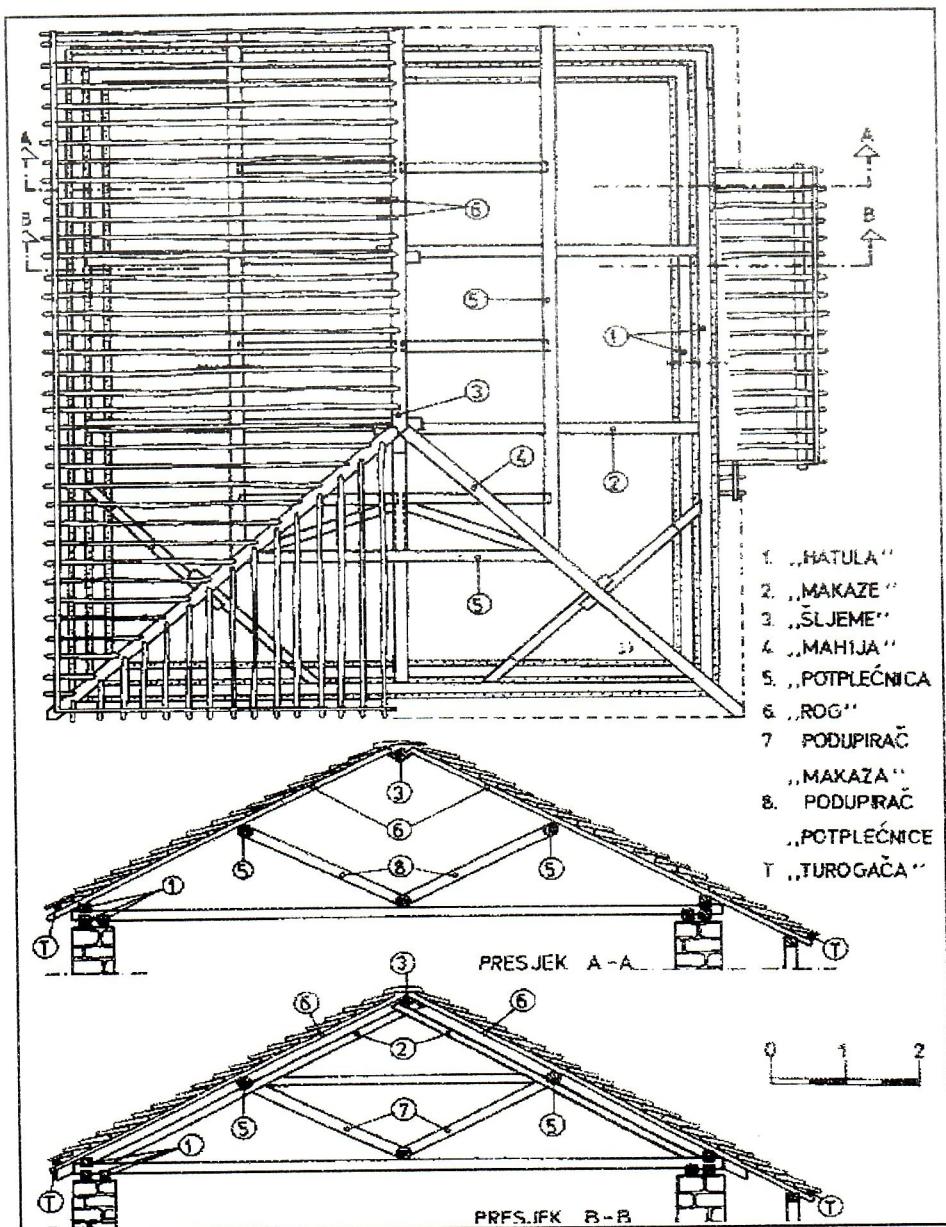
⁹ Na fotografiji (Sl. 4.) je kuća obitelji Zebić-Zekić iz Kostajnice. Prema predaji, kuća je izgrađena u prošlom stoljeću, a majstori su bili "Skopljaci".

pristup do njega. Specifičan izgled većini tih kuća daje troslijevan krov, tzv. krov s "učelkom". Bez krovnog krila je začelje. Ta pojava, s jedne strane, u izravnoj je vezi s konfiguracijom terena na kojemu je objekt izgrađen. Kako je većina objekata građena na nagnutom terenu i ima zid začelja većim dijelom ukopan, to bi im krovno krilo u začelju, da ga imaju, sezalo gotovo do tla. S druge strane, krovna konstrukcija za troslijevan krov je lakše izvodljiva nego za četveroslijevan, a zid začelja ozidan sve do pod gredu sljemenjaču predstavlja solidniji oslonac izuzetno teškoj krovnoj masi s pokrivačem od kamenih ploča nego bi to bila krovna konstrukcija za krilo začelja (Tabla I.). Samo objekti izgrađeni na blago nagnutom terenu mogli su imati četveroslijevan krov.

U izvornom obliku te kuće imaju jednostavnu i jednoobraznu prostornu strukturu, karakterističnu za dinarski kulturni areal (Tabla II).¹⁰ Pod jednim dijelom prizemlja je podrumска prostorija, *magaza*, djelomično ukopana u teren. U prizemlju su dvije prostorije: prostorija s otvorenim ognjištem - *kuća* (Crtež 1.) i, uz nju, *soba*. *Kuća* zauzima oko polovice prizemlja i smještena je uz začelje, a *soba* zauzima preostali njegov dio uz pročelje i nalazi se nad *magazom*. Da li zbog potrebe da se dobije *magaza* veće visine ili iz nekog drugog razloga, razina poda u *sobi* je viša za 20 - 40 cm nego u *kući*. U katnoj etaži iznad sobe u prizemlju je soba zvana *odžaklija*. Naziv za tu sobu potekao je od *odžaka*, uredaja za loženje vatre koji se u njoj nalazio. Za razliku od *odžaklije*, u sobi prizemlja vatra se ložila u zemljanoj peći s lončićima. Do ulaza za *odžakliju* vodi stepenište iz *kuće* ili se do nje dolazi s trijema, *divane*. Dok je *odžaklija* prvenstveno namijenjena gostima, *kuća* i *soba* su osnovni životni i radni prostor za ukućane. Iznad prostorije s otvorenim ognjištem, tj. u polovici prostora gornje etaže, nalazi se *tavan*, nepopoden i nepotavanjen prostor, kojim se širi dim s ognjišta i sobne peći sve do pokrova. Po namjeni, koju ima, *tavan* je zamjena za potkrovљe. Naime, prostor potkrovљa u kući gornjohercegovačkog tipa sveden je na minimum jer je nizak i pretrpan gredama krovne konstrukcije, pa tako ne može udovoljiti uobičajenim funkcijama koje mu pripadaju u tradicijskoj seoskoj kući (u prvom redu misli se na smještaj proizvoda za prehranu koje treba osušiti, dosušiti ili

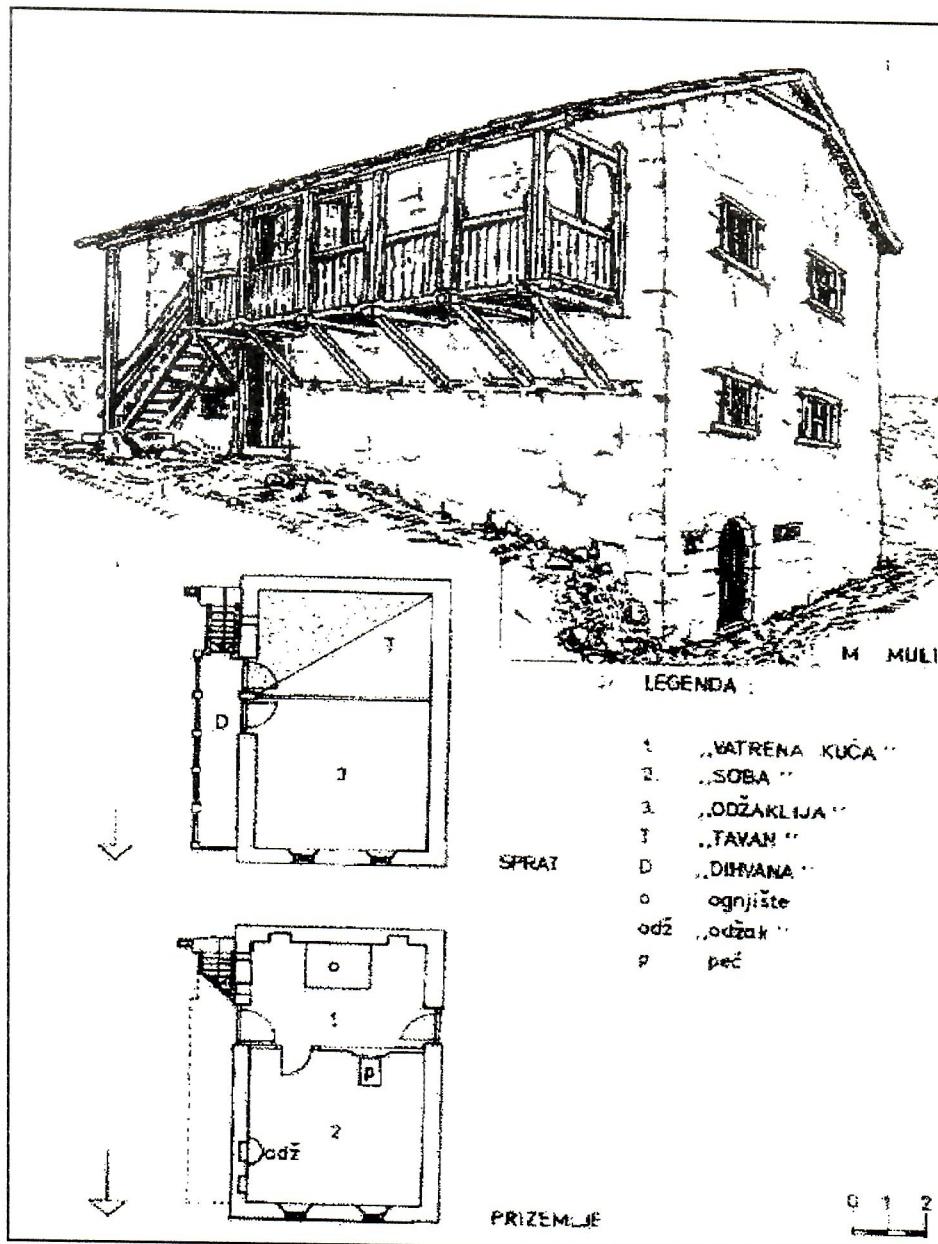
¹⁰ Tabla II. sadrži crtež vanjskog izgleda kuće obitelji Petrović iz Gornje Orahovice, te tlocrte njezinog prizemlja i kata. Prema predaji, kuća Petrovića, koju su neki nazivali kurom, izgrađena je za "turske vlade", najvjerojatnije pred austrougarsku okupaciju. U izvornom obliku imala je troslijevan krov s pokrovom od ploča. Naknadno je krov prepravljen u dvostrujan i ploča je zamijenjena crijeponom. U isto vrijeme, kada su obavljeni radovi na krovu, dozidan je zid pročelja do pod sljeme, te je zazidan dimni kanal "odžaka" koji se nalazio u "odžaklijama" između prozora. Ta i neke druge katnice, što su ih izgradili Hrvati, ima na kamenu "čoše" uklesan križ.

TABLA I.

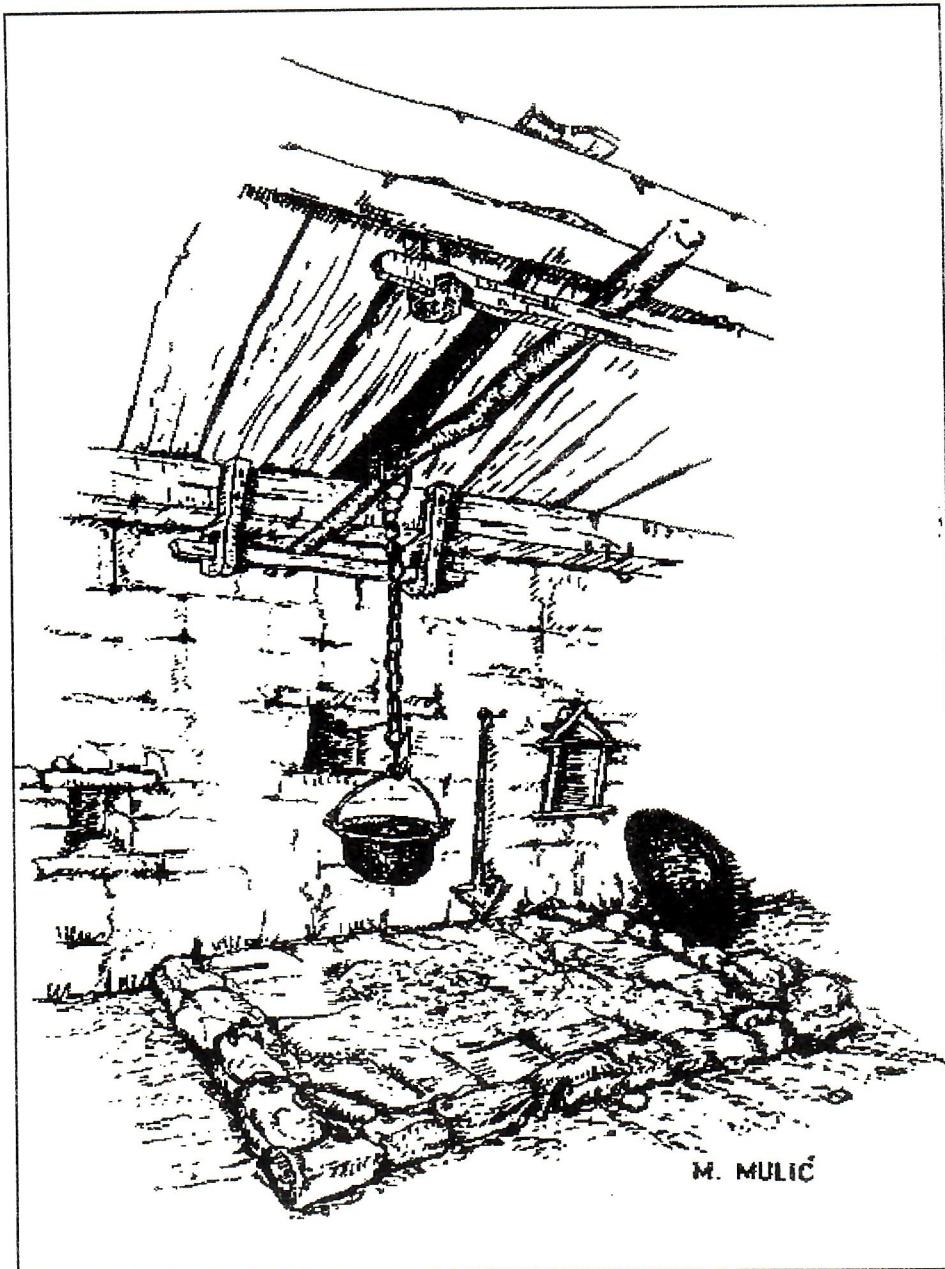
Krovna konstrukcija troslijevnog krova s pokrovom od kamenih ploča (okolica Konjica)

TABLA II.

Kuća obitelji Petrović izgrađena u 19. stoljeću, Gornja Orahovica
(okolica Konjica)

Crtež 1.

Ognjište u kući obitelji Petrović, Gornja Orahovica (okolica Konjica)

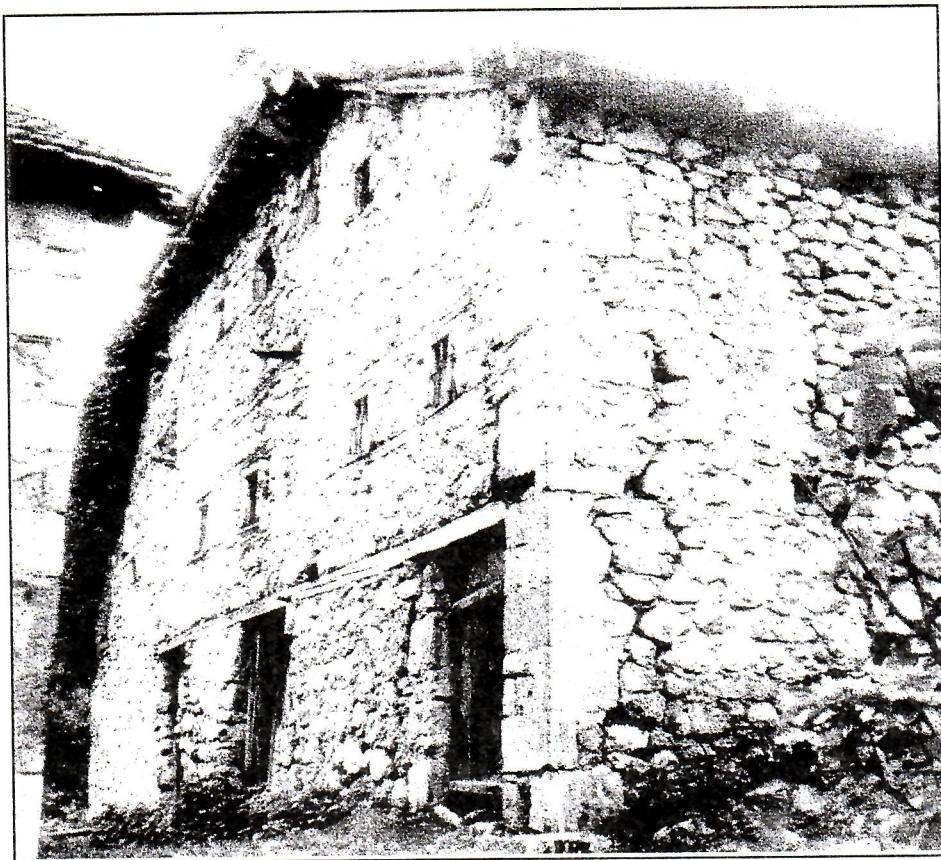
samo deponirati u suhom i zračnom prostoru). Da bi se stanari mogli kretati po *tavanu*, pa i ostavljati luk, kukuruz u klipu i drugo, na grede medukatne konstrukcije postavljene su tu i tamo daske ili *lješe* opletene od pruća.

Primjeri novijeg postanka toga tipa kuće, osim što su uz jednu podužu stranu dobili stepenište i trijem, dobili su i jednu prostoriju s novom funkcijom, tzv. *udžeru, džeru*. To je uska prostorija smještena uz pročelje zgrade, a nalazi se u prizemlju, paralelno sa sobom ili u katnoj etaži paralelno s *odžaklijom*. Ona je prvobitno imala funkciju ostave, što se može zaključiti i iz njezinog naziva. Kuća takve prostorne namjene sadrži, dakle, tri prostorije s funkcijom ostave (*magazu, tavan i udžera*) od kojih svaka ima specijalnu namjenu. S vremenom, vrlo često, *udžera* bi izgubila funkciju ostave i postala bi soba za boravak ostarjelog ukućanina ili spavaonica za mlađi bračni par, no pri tome joj ne bi bio promijenjen naziv.

Za svoga relativno dugog opstanka katnice, u vrijeme gradnje koncipirane kao stan za jedno domaćinstvo, prilagodavane su za stanovanje dva ili više domaćinstava. Pri tome, u jednim bi bila izvršena samo preraspodjela postojećeg prostora s tim da se vodilo računa o zadržavanju prvobitne etažne podjele prostora po namjeni kako ni jedno od domaćinstava ne bi moralo mijenjati ustaljeni način stanovanja. To se lako izvodilo kada su kuću dijelila dva domaćinstva jer je bilo dovoljno da se sredinom objekta podigne pregrada paralelna s podužnim zidovima i, uz to, osiguraju još jedna ulazna vrata i, eventualno, još jedna *divana* sa stepeništem za pristup katu. Kada bi kuću dijelila dva domaćinstva s velikim brojem ukućana, ili kada bi je dijelilo više domaćinstava, obično bi se zbog nastale tjeskobe izlaz potražio u proširenju stambenog prostora dogradnjom prigradaka - *ajata*. Dogradnjom *ajata*, s jedne ili obadvije podužne strane, kuće su dobivale neuobičajen vanjski izgled (Sl. 5).¹¹ Ma kako velika tjeskoba vladala u kući, malo tko se opredjeljivao za umanjenje prostora *tavana* jer je bio prijeko potreban i nezamjenljiv sve dok se u tom brdovitom kraju ovisilo od agrarnih proizvoda koje su ovdašnji žitelji navikli dosušivati u stambenoj zgradici.

Katnica gornjohercegovačkog tipa spada u red seoskih katnica koje imaju stambene prostorije raspoređene u dvije razine. Po tom obilježju

¹¹ Na fotografiji (Sl. 4.) je pročelje napuštene kuće obitelji Andrić iz Bukovice. Pripovijeda se da je u kući stanovaša mnogočlanu zadrugu. Navodno je Periša Andrić (preminuo 1934.), koji je izvjesno vrijeme bio seoski knez, bio domaćin četrdesetero čeljadi. Prema predaji, *ajati* te kuće dograđeni su pred kraj 19. stoljeća. Inače, nije se moglo doznati kada je izgrađen središnji dio objekta i tko ga je dao graditi. Zna se da su prije naseljavanja Andrića u kući stanovali Šitumi, koji su se odselili iz Bukovice prije austrougarske okupacije.

Slika 5. Kuća obitelji Andrić u Bukovici (okolica Konjica)
(foto: Ćiro Raić)

najsrodnija je s katnicom centralnobosanskog tipa, a razlikuje se od katnice niske Hercegovine (čardaka), katnice jugozapadne Bosne i krajiške katnice koje stambene prostorije imaju samo u jednoj, katnoj etaži.

Početna, elementarna prostorna struktura i dispozicija katnice gornjohercegovačkog tipa i katnice centralnobosanskog tipa je istovjetna. U prizemlju imaju *kuću* i *sobu*, a u katnoj etaži samo jednu sobu koja je smještena nad sobom prizemlja. Nad cijelom *kućom* im je otvoren prostor kojim dim s ognjišta i iz sobne peći prolazi u potkrovљe. Ista prostorna struktura i dispozicija susreću se i u kući s *čardakom među rogovima* koja nije katnica. Gornja je soba u njoj smještena u potkrovlju.

Razvijeni oblik katnice centralnobosanskog tipa prostorno je složenija stambena zgrada od katnice gornjohercegovačkog tipa, a od nje se razlikuje i po dispoziciji prostorija. Nastale razlike u dispoziciji, između ostalog, uvjetovao je i različit položaj ognjišta u njima. U katnici gornjohercegovačkog tipa, kao i u ostalim kućama kamenih zidova, ognjište je smješteno uz vanjski zid i ima periferni položaj. U katnici centralnobosanskog tipa, kao i u ostalim kućama drvenih i zemljanih zidova, ognjište je smješteno uz pregradni zid i ima centralni položaj. U katnici centralnobosanskog tipa prolaz za dim s vremenom je sveden na minimum, tj. na površinu ne veću od ognjišta, i lociran je u središnji dio kuće, dok su nad preostalim prostorom *kuće* nastale prostorije stambenog karaktera. U katnici gornjohercegovačkog tipa nepotavanjeni prostor nad *kućom*, *tavan*, od izuzetnog je značenja za njezine stanare, i oni nastoje da ga ne umanjuju ma u kako velikoj tjeskobi bili, čime je bio osjećen prostorni razvoj toga tipa stambene zgrade.

Katnica gornjohercegovačkog tipa i katnica centralnobosanskog tipa su teritorijalno povezane. Na katnicu centralnobosanskog tipa, koja je rasprostranjena oko rijeke Bosne i njezinih pritoka, na jugu se nadovezuje katnica gornjohercegovačkog tipa, koja je rasprostranjena u dijelu sjeverne Hercegovine, oko gornjeg toka rijeke Neretve. U selima kontaktne zone one se čak pojavljuju jedna do druge.